

9. Hur många drabbades?

Kvantitativa effekter av rösträttsbegränsningarna

MATTIAS LINDGREN

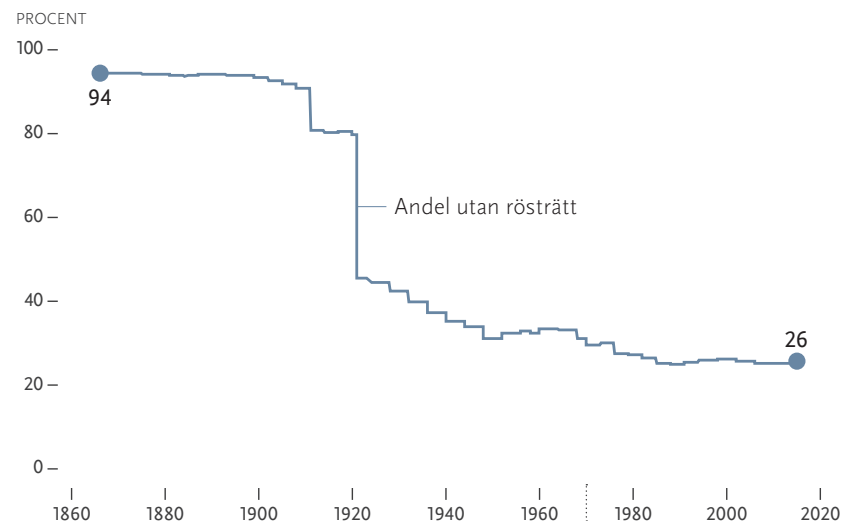
Nu har vi presenterat en rad kvalitativa studier av de svenska rösträttsbegränsningarna. Men hur många drabbades egentligen av dessa så kallade rösträttsstreck, och vilka gjorde störst avtryck? För att besvara den frågan behöver vi också en kvantitativ analys.

Hur många procent av alla invånare i Sverige saknade rösträtt från och med 1921, det år vi fick allmän rösträtt? Låt oss vända blicken mot figur 1 (på nästa sida), där detta illustreras. Grafen ger en ganska förfärande bild. Visserligen ser vi 1921 ett stort och tydligt kliv nedåt i andelen utan rösträtt, men ändå uteslöts närmare var tredje invånare i Sverige detta år. Därefter och fram till idag har det bara skett en långsam ökning av andelen med rösträtt, och tidvis har utvecklingen till och med gått tillbaka.

För att förstå figur 1 måste vi klargöra vad som här menas med ”alla invånare i Sverige”. Det är nämligen så att detta inkluderar alla människor som bodde i Sverige, oavsett ålder. Alla svenskar under 18 år är således också inkluderade. Detta är ju en grupp som inte har, aldrig har haft, och inte heller i de flesta andra länder någonsin haft, rösträtt. Dessutom ingår personer utan svenskt medborgarskap, så länge de varit permanent boende i Sverige. Inte heller denna grupp har, eller har någonsin haft, rösträtt i riksdagsval. Med allt detta i åtanke skulle man kunna hävda att figur 1 kan ses som missvisande och ge en alltför pessimistisk bild av situationen.

Låt oss därför gå vidare till figur 2 på nästa uppslag. Där återfinns samma linje som i figur 1, även här blå och streckad. Men här har det

Figur 1. Andel icke röstberättigade till riksdagen, som procent av alla bosatta i Sverige

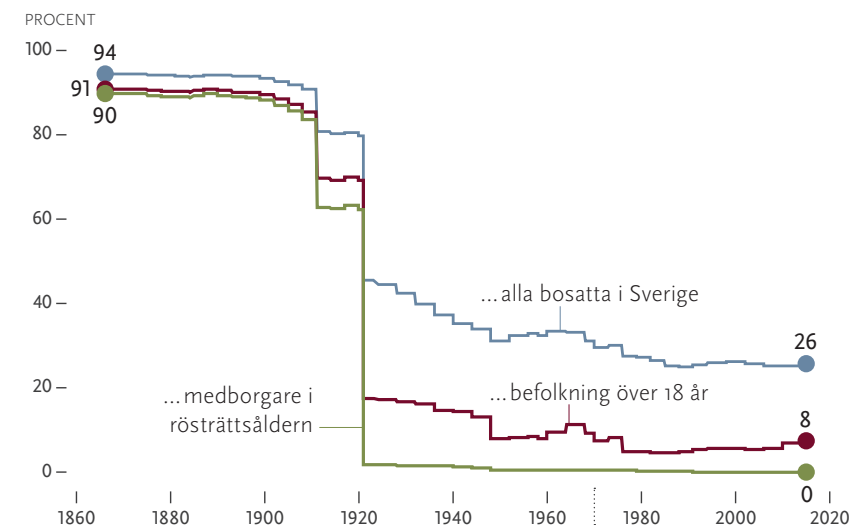

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val. Ett exempel som förklaring: År 1970 var ett valår. Då var 0,54 procent av alla invånare uteslutna från att rösta på grund av omyndigförklaring. I grafen har jag räknat med 0,54 procent omyndigförklarade också för 1971 och 1972, då det inte var valår. 1973 var det ett nytt valår, och då var motsvarande siffra 0,51 procent. Källa: Lindgren 2020.

tillkommit två andra linjer som även de illustrerar andelen invånare utan rösträtt, men där kategorin har definierats på andra sätt.

Vi börjar med den gröna linjen, den linje som uppvisar de lägsta procenten. För denna linjes räkning har jag bara inkluderat de *medborgare* som uppnått gällande *rösträttsålder*. När vi definierar kategorin på detta sätt ser vi att så gott som ingen uteslöts från rösträtten från och med 1921. Rösträtten synes med andra ord vara i det närmaste allmän. Men nyckelorden här är naturligtvis ”så gott som” och ”i det närmaste”, för inte ens denna linje går ned till noll procent förrän 1989. Anledningen är förstås de många formella rösträttsbegränsningar som fanns kvar även efter 1921, och som är ämnet för denna bok. Den sista av dessa formella begräns-

Figur 2. Andel icke röstberättigade till riksdagen, som procent av alla bosatta i Sverige, som procent av befolkningen över 18 år samt som procent av medborgare i rösträttsåldern

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. Källa: Lindgren 2020.

ningar försvann 1989, och därefter blir verkligen andelen uteslutna i kategorin noll procent.

Noll procent alltså, om vi utesluter alla under gällande rösträttsålder och alla utan medborgarskap. Idag är rösträttsåldern 18 år, men det har den inte alltid varit och periodvis har den varit betydligt högre. Det innebär att det i det förgångna funnits betydande grupper som med dagens regler skulle ha fått rösta, men som uteslöts på grund av sin ålder. Detta fångar inte den gröna linjen.

Den andra gruppen som exkluderas från kategorin, icke-medborgare som bor permanent i Sverige, saknar förvisso rösträtt i riksdagsval även idag. I kommunal- och landstingsval har de dock haft rösträtt sedan valet 1976. Således, om den blåstreckade linjen kan uppfattas som väl pessimistisk skulle man å andra sidan kunna hävda att den gröna linjen ger en väl optimistisk bild.

I den röda linjen har jag därför inkluderat alla personer över 18 år som bor permanent i Sverige. Linjen illustrerar, skulle man kunna säga, hur många som skulle ha fått rösta i riksdagsvalen om dagens kommunala röstregler gällt där också.

Det beräkningssätt som den blå linjen representerar hör nog till det vanligaste sättet att presentera historisk rösträttsstatistik, både för Sverige och internationellt. Men som vi såg kan detta presentationssätt betraktas som missvisande. Det är dessutom så att en inte obetydlig del av minskningen i den blå linjen beror på något som inte har med generösare rösträttsregler att göra, nämligen det faktum att andelen unga i befolkningen har minskat kraftigt. Som framgår av figur 3 här intill närmast halverades andelen svenskar under 18 år under förra seklet, och särskilt påfallande var denna minskning 1920–1940.

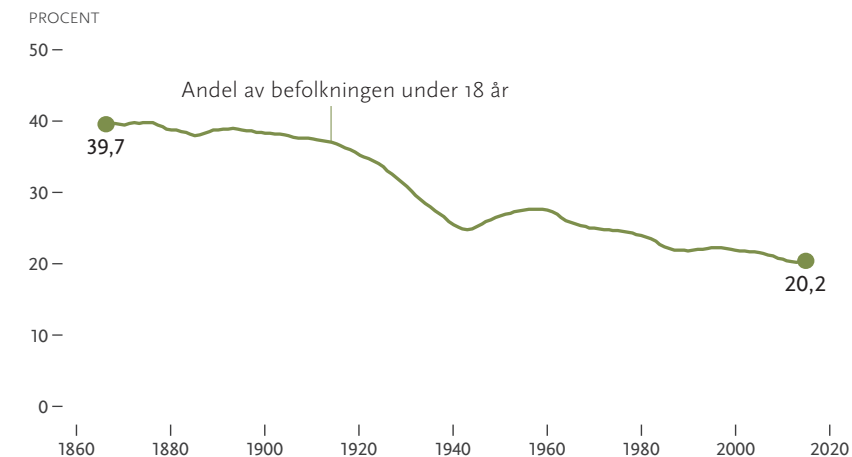
Jag kommer nu att presentera rösträttsiffror för Sverige och sätta dem i relation till den *vuxna* befolkningen. Jag kommer alltså i det följande inte att fokusera på hela befolkningen, utan bara på den vuxna befolkningen, som konsekvent definieras som de som är över 18 år, oavsett vilken åldersgräns som gällde det specifika, historiska året. Siffrorna är hämtade från min rapport till projektet Demokrati100, som bedrivits av Kungliga biblioteket för att uppmärksamma rösträttsreformerna 1918–21. I rapporten beskrivs även bakgrund och metod i detalj.¹

Vilka rösträttsbegränsningar tillämpades under vilka perioder?

Innan jag börjar diskutera vad statistiken visar kan det vara värt att snabbt gå igenom vilka rösträttsbegränsningar som funnits under olika tider. Figur 4 sammanfattar samtliga rösträttsbegränsningar från 1866, då den nya tvåkammarriksdagen sjösattes, fram till idag. Först ska det som sagt noteras att det hela tiden funnits två grupper av invånare som aldrig haft rösträtt till riksdagen: personer under 18 år och utländska medborgare bosatta i Sverige.² Men som vi sett i denna bok har betydligt fler grupper än så varit uteslagna från rösträtten.

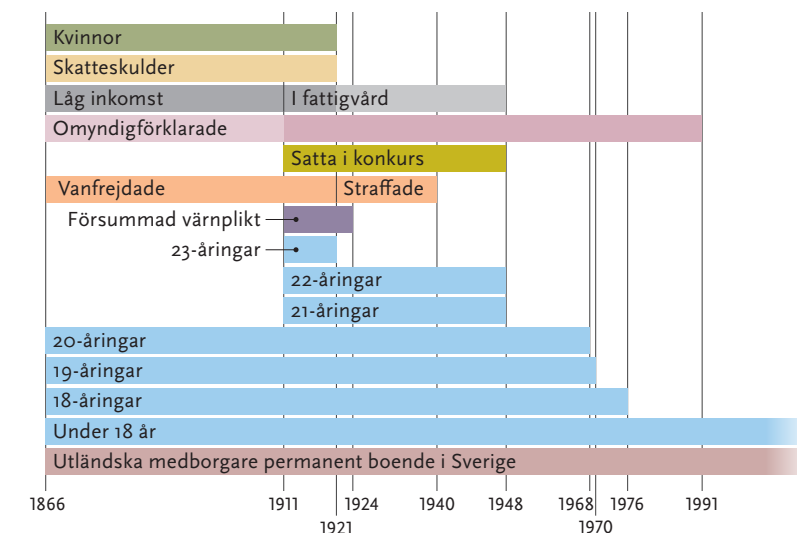
Till och med valet 1920 var den rösträttsbegränsning som hade störst

Figur 3. Andel av befolkningen i Sverige under 18 år 1866–2014

Källa: Human Mortality Database.

Figur 4. Grupper uteslagna från rösträtt till riksdagens andra kammare (1866–1968) respektive enkammarriksdagen (1970–nu)

Anmärkningar: Varje ny "period" i figuren börjar med det år då val hölls för första gången efter att nya rösträttsregler trätt i kraft. Källa: Lindgren 2020.

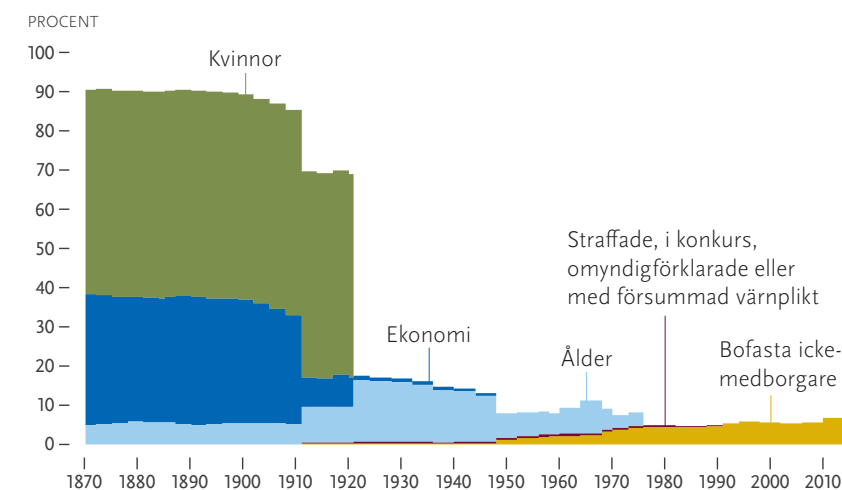
konsekvenser naturligtvis uteslutningen av kvinnor.³ Men även bland männen var många uteslutna före 1911. Mellan 1866 och 1911 uteslöts alla män som inte nådde upp till en viss inkomst eller en viss förmögenhet, något som kallades ”censusstrecket”. Dessutom skulle man ha betalat alla skatter i god ordning. Rösträttsåldern var 21 år, vilket då också var den rådande myndighetsåldern.

År 1911 praktiserades för första gången vad som brukar kallas allmän *manlig* rösträtt. Reformen bestod i att censusstrecket togs bort, och det krävdes inte längre en viss inkomst eller förmögenhet för att rösta i andrakammarvalen. Kravet på betalda skatter fanns dock kvar, liksom det gamla kravet på god frejd (som kunde förloras i samband med vissa brott). Dessutom tillkom ett helt batteri av andra diskvalificeringsgrunder, som ofta kallades rösträttsstreck.

De ekonomiska kraven kvarstod, på sätt och vis, om än i betydligt mildare former. Det kvarstod, som Fia Sundevall diskuterar i kapitel 4, krav på att man inte tagit emot fattigvårdsunderstöd (1921 mildrades detta till krav på att inte vara *varaktigt omhändertagen* av fattigvården). För att få rösta gällde också att man inte skulle vara försatt i konkurs, vara omyndigförklarad, vara straffad för vissa brott eller ha försummat sin värnplikt. Obetalda skatteskulder specificerades nu också till att gälla både ”oguldna” kommunutskylder och kronoutsulder. Dessutom skulle alla som var nyinflyttade till en kommun styrka att de inte hade några skatteskulder på sin tidigare bostadsort. I figur 4 på föregående uppslag har jag inkluderat detta så kallade flyttstreck i kategorin skatteskulder, men den utökade bevisbördan drabbade säkerligen också många som faktiskt hade betalat sina skatter.⁴ Ovanpå detta höjdes rösträttsåldern från 21 till 24 år, vilket gjorde att en ganska betydande andel av den myndiga manliga befolkningen uteslöts.

År 1921 fick alltså även kvinnorna rösträtt. Kravet på betalda skatter försvann, fattigvårdsstrecket mildrades och rösträttsåldern sänktes med ett år. Från och med 1921 skulle åldersgränsen sänkas steg för steg, fram till 1974, då vi fick den 18-årsgräns vi har kvar än idag. Bortsett från kravet på en minimiålder samt svenskt medborgarskap, har de andra kriterierna också tagits bort steg för steg.

Figur 5. Grupper uteslutna från rösträtt till riksdagens andra kammare (1870–1969) respektive enkammarriksdagen (1970–2014), som andel av befolkningen i Sverige över 18 år

Anmärkningar: "Ekonomi" inkluderar dem som fallit för censusstrecket, hade skatteskulder eller hade fått fattigvård. "Ålder" inkluderar alla som fyllt 18 år men inte nått upp till den rådande åldersgränsen. En mycket liten grupp i kategorin "Anledning ej antecknat" har förts till den sammanslagna gruppen "Straffade...". För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val, samt satt 1870 som startår, trots att den första datapunkten representerar situationen 1866. Källa: Lindgren 2020.

Vilka rösträttsbegränsningar hade störst konsekvenser?

Jag kommer nu att visa hur många som blev uteslutna för varje enskild rösträttsbegränsning, vilket illustreras i figur 5 ovan. Före 1921 var *kön* det viktigaste uteslutningskriteriet. Men jag har också konstaterat att även en majoritet av männen var uteslutna i andrakammarvalen före 1911, främst på grund av censusstreckets ekonomiska krav men också på grund av skatteskulder.

Från och med valet 1911 tillkom en rad nya uteslutningsgrunder, varav särskilt fattigvårdsstrecket uteslöt många. I figur 5 har censusstrecket, utskyldsstrecket och fattigvårdsstrecket sammanförts i kategorin "ekono-

mi”, medan bofasta icke-medborgare illustreras med det gula fältet och övriga uteslutna grupper har förts samman till det röda fältet. Till dessa kommer en betydande grupp av män mellan 19 och 21 år som med dagens åldersgräns hade fått rösta. Sett till hela den manliga befolkningen över 18 år var nästan var tredje man utesluten mellan 1911 och 1920 på grund av ålder eller någon av de andra rösträttsbegränsningarna.

I och med rösträttsreformerna 1918–21 mer än fördubblades väljarkåren, främst på grund av att kvinnor fick rösträtt. Med ens fick cirka 8 av 10 av de boende i Sverige som fyllt 18 år rätt att rösta, och av dem som uppnått rösträttsåldern var bara drygt två procent uteslutna. Om man ser till den del av befolkningen som fyllt 18 år hade ålder nu blivit det numerärt viktigaste uteslutningskriteriet, istället för, som tidigare, kön.

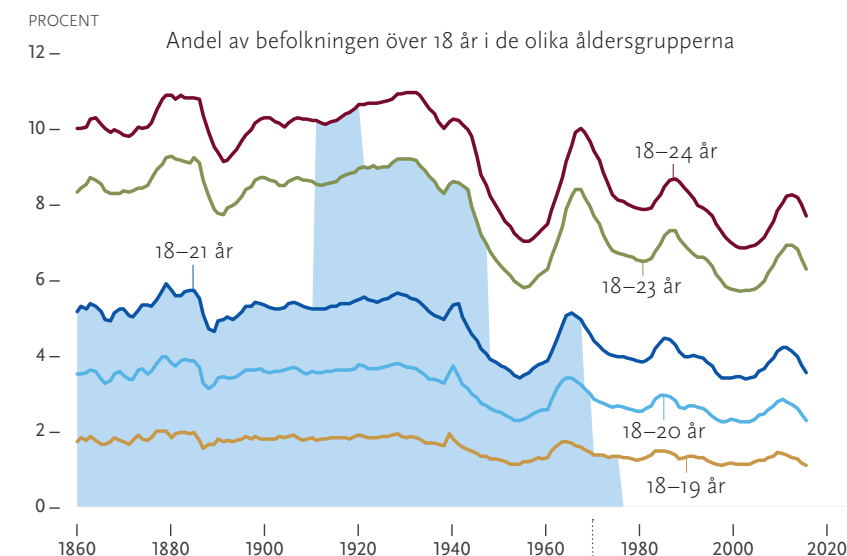
Inför valet 1948 hade samtliga diskvalifikationsgrunder utom förmynderskapsstrecket avskaffats. Det grundläggande kravet på svenskt medborgarskap för rösträtt kvarstod, samtidigt som åldersgränsen hade sänkts till 21 år. Nu började dock gruppen utländska medborgare bosatta i Sverige öka. Denna grupp kom att bli numerärt allt viktigare, särskilt eftersom åldersgränsen fortsatte att sänkas steg för steg. Från och med 1970-talet blev de utländska medborgarna den numerärt största uteslutningskategorin.

Andelen som uteslöts på grund av ålder varierade ju kraftigt över tid. Frågan är hur mycket detta berodde på förändringarna i åldersgränsen, och hur mycket som berodde på förändringar i ålderssammansättningen i befolkningen. Detta illustreras i figur 6 här intill.

I figuren har jag ritat in hur stora de olika åldersgrupperna varit, som andel av befolkningen över 18 år. Andelen av den vuxna befolkningen mellan 18 och 24 år var ungefär tio procent fram till 1940, för att sedan minska. Rösträttsåldern har som sagt också ändrats betydligt över tiden. Fram till och med valet 1908 var gränsen 21 år, vid valet 1911 till och med 1920 var den 24 år, vid valet 1921 till och med 1944 var den 23 år, vid valet 1948 till och med 1964 var gränsen tillbaka nere på 21 år, vid valet 1968 var den 20 år, vid valet 1970 och 1973 var den 19 år, och från och med valet 1976 och framåt har gränsen varit 18 år fyllda på valdagen.

Som framgår av figuren var det trots allt de förändrade åldersgränserna

Figur 6. Uteslutna personer på grund av åldersgränserna, som andel av befolkningen i Sverige över 18 år 1860–2015

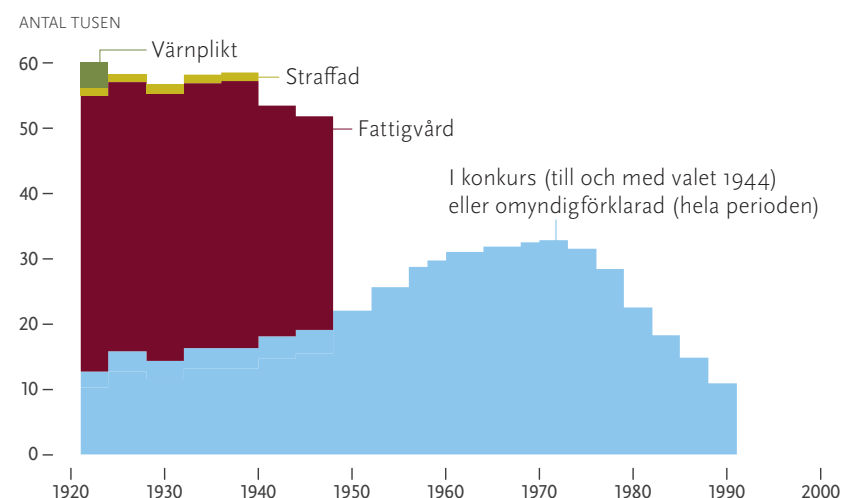
Anmärkningar: De olika linjerna visar hur stora de olika åldersgrupperna varit, som andel av befolkningen över 18 år. Den skuggade ytan markerar de åldersgrupper som var uteslutna med gällande åldersregler. Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till enkammarriksdagen. Åldrarna gäller exakta år (det vill säga att siffrorna vid en viss tidpunkt inkluderar alla som vid tidpunkten fyllt exempelvis 18, men inte 19 år). Källa: Human Mortality Database.

som betydde mest, men med det sagt berodde en betydande del av minskningen 1920–1955 på att andelen unga vuxna minskade. Ökningen 1955–1965 berodde också på att andelen unga vuxna tillfälligtvis ökade, när de barn som fötts under babyboomen fyllde 18 år.

Efter 1921 uteslöts alltså en relativt liten del av de svenska medborgare som uppnått rösträttsåldern från rösträtt. Dessa uteslutna förde jag därför samman till två huvudkategorier i figur 5. Vilka specifika rösträttsbegränsningar som låg bakom dessa två huvudkategorier kan ändå vara intressant att visa. Det gör jag i figur 7 på nästa sida, där *antalet* personer som uteslutits på grund av respektive streck presenteras.

I valet 1921–1944 var fattigvårdsstrecket det streck som uteslöt flest

Figur 7. Antalet uteslutna personer på olika diskvalifikationsgrunder, Sverige 1921–1990

Anmärkningar: Före 1970 gäller figuren rösträtt till riksdagens andra kammare, därefter till riksdagen. För att göra grafen tydligare har jag ritat in siffrorna för ett valår för alla de år som följer valet fram till året före nästkommande val. Konkurs- respektive förmynderskapsstrecken är hopslagna i SCB:s statistik för valen mellan 1921 och 1944, varefter konkursstrecket togs bort. Därför innefattar kategorin omyndigförklarad även konkursförsatta fram till och med valet 1944. Valet 1920 var det sista valet i vilket de båda kategorierna redovisades separat. Då var antalet i kategorin omyndigförklarade 4 925 personer, och konkursförsatta 1 155. Källa: Lindgren 2020.

personer. Från och med valet 1948 var det istället omyndighetsstrecket. Den senare gruppen ökade sedan fram till 1970. Huvudförklaringen till detta ligger säkert i att befolkningen växte (dock ökade även andelen av befolkningen som föll för strecket något med åren, fram till 1960). En bidragande förklaring ligger i att rösträttsåldern sänktes, med mest markant effekt vid valet 1948, då rösträttsåldern sänkts från 23 år ned till myndighetsåldern, 21 år. Sänkningen gjorde att även gruppen omyndigförklarade i åldersspannet 21–23 år föll för strecket, vilket åtminstone delförklarar det till synes kuriösa faktum att antalet personer som föll för förmynderskapsstrecket 1948 var betydligt högre än antalet personer som föll för de i statistiken kombinerade förmynderskaps- och konkursstreck-

en 1944. Från 1970 och särskilt från 1976 och framåt minskade antalet personer som uteslöts på grund av omyndigförklaring. Det här hade att göra med lagändringar som diskuteras av Annika Berg i kapitel 5, och med ändringar i praxis som i någon mån tycks ha föregått lagändringarna.

Den stora bilden

Inledningsvis ställde jag frågan hur många som drabbades av de olika rösträttsbegränsningarna och hur stora avtryck de gjorde. Som vi sett kan vi beskriva effekterna på lite olika sätt, och att bara redovisa de uteslutna som en andel av alla som bor i Sverige kan vara en smula missvisande.

Det är inte bara så att andelen röstberättigade har ändrats kraftigt över tid. Det har också varierat mellan olika perioder vilka uteslutningskriterier som dominerat. Före 1921 var (kvinnligt) kön dominerande. Från 1921 till och med 1960-talet var det ålder, räknat på den del av den i Sverige bofasta befolkningen som uppnått nuvarande rösträttsålder av 18 år men inte dåvarande rösträttsålder, och därefter har det varit icke-medborgarskap. Andelen utländska medborgare i befolkningen har dessutom växt, med resultatet att andelen icke röstberättigade vuxna invånare i Sverige faktiskt ökat sedan 1980-talet, åtminstone om vi tittar på riksdagsvalen.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Mattias Lindgren, "Hur många har saknat rösträtt i den svenska demokratin?", *Arbetshistoria* (2019) nr 2–3.

1. <https://demokrati100.se/ny-rapport-undersoker-begransningar-i-rostratten/> hämtad 29/4 2021.
2. En grupp jag inte diskuterar här är svenska medborgare boende i utlandet. Denna grupp diskuteras närmare av Martin Ericsson i kapitel 7.
3. Det är dock värt att påpeka att vissa grupper av kvinnor faktiskt hade möjlighet att rösta även före 1921. Efter 1862 kunde nämligen vissa kvinnor rösta i kommunalvalen

och före 1862 kunde vissa änkor rösta i bland annat riksdagsvalen. Se Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006).

4. Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005), s. 113.

Referenser

Arkivmaterial

RIKSARKIVET

1983 års rösträttskommitté (YK3616)

3 Inkomna handlingar 1983–84

Ecklesiastikdepartementet

Konseljakt 20/3 1942

Förmynderskapsutredningen (YK4143)

1 Protokoll och andra handlingar 1984–1992

Justitiedepartementet

Regeringsakt 8/10 1987

Kommundepartementet

Regeringsakt 23/10 1975 nr 34

Lindmanska samlingen

2 Arvid Lindmans anteckningar från riksdagen 1918

Rösträttsutredningen 1974–75 (YK2875)

1 Kommitténs handlingar 1974–75

Tvåkammarriksdagens arkiv. Särskilda utskott 1867–1964

A1:96 Tredje särskilda utskottets protokoll 1918 (urtima riksdagen)

Tvåkammarriksdagens arkiv. Konstitutionsutskottet 1859–1970

F4:3, 5 Promemorior rörande motioner 1941, 1943

Valutredningen 1955

1 Handlingar 1955–1964

ARBETARRÖRELSENS ARKIV I SKÅNE

Skånes socialdemokratiska partidistrikt

A2:5 Motioner till distriktskongressen 1967

A4:4 Distriktskongressprotokoll 1967